

A felhasználóképzés helyzete a magyarországi állami felsőoktatási intézményekben

Egy reprezentatív felmérés eredményei

Eszenyiné Borbély Mária

Napjainkban már közhelyszerű megállapításként hat, hogy az információs társadalom korát éljük, soha eddig még nem tapasztalt mértékben felértékelődött az információ szerepe. Ebben a környezetben természetes elvárás a frissen végzett diplomásokkal szemben, hogy megfelelő jártassággal, készséggel rendelkezzenek a hivatásuk gyakorlásához és a mindennapi értelmiségi lét követelményeihez, elvárásaihoz elengedhetetlenül szükséges, releváns információk megszerzéséhez. Vitathatatlan tény, hogy az információk, illetve az információhordozók legprofesszionálisabb gyűjtő-, feltáró- és szolgáltató helyei a könyvtárak, így gyakorlatilag elképzelhetetlen, hogy a felsőoktatási intézmények hallgatói ne legyenek könyvtárhasználók.

A használattal kapcsolatban a hogyan, milyen hatékonysággal, milyen pontossággal kérdések merülnek fel, különösen hangsúlyozottan a könyvtári

automatizálás időszakában. Kiknek a feladata lenne és kik végzik ténylegesen az 1990-es évek végén a leendő diplomások könyvtárhasználati képzését? Ezekre a kérdésekre kerestem a választ, amikor 1997 novemberében az aktuális *Felsőoktatási felvételi tájékoztató* címjegyzéke alapján teljességre törekvően 96 állami felsőoktatási intézménybe küldtem el kérdőíveimet. A 47 visszaérkezett válasz alapján a minta reprezentatívnak tekinthető, mivel a felsőoktatás valamennyi területe reagált felkérésre. A felhasználóképzés fogalmát a kérdőívhez mellékelt levélben a következőképpen definiáltam: *„A felhasználóképzés fogalmkörébe jelen esetben azok a főiskolai, egyetemi hallgatók számára szervezett kurzusok, foglalkozások tartoznak, melyek célja az általános könyvtárhasználati ismeretek elsajátíttatása, a könyvtári szolgáltatások bemutatása, az információvisszakeresés technikájának begya-*

korolttása hagyományos és elektronikus környezetben, illetve az ehhez szükséges speciális képességek és készségek kifejlődésének elősegítése.”

A 47 válaszoló intézményből 17 helyen szervezett keretek között végzik a használóképzést, 13 helyen kezdetleges és esetleges formáival találkozhatunk – ezek alkotják az egyéb csoportot –, 17 képzőhelyen egyáltalán nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A kapott eredmények értékelését a válaszadó felsőoktatási intézményekből általam kialakított három csoportban végeztem. Ezek a következők:

- ☒ pedagógusképző főiskolák és egyetemek,
- ☒ szakirányú képzést folytató egyetemek és főiskolák,
- ☒ művészeti főiskolák és egyetemek.

Pedagógusképző főiskolák és egyetemek

A tanító-és tanárjelöltek könyvtárhasználati ismereteinek milyensége különösen nagy figyelmet érdemel a Nemzeti Alaptanterv bevezetése előtt néhány hónappal, mivel a NAT önálló műveltségterületként kezeli a könyvtárhasználatot és az alkalmazott informatikát a számítástechnikával együtt. Ennek a feladatnak csak azok a pedagógusok tudnak megfelelni, akik integrálni tudják a könyvtárhasználati ismereteket, a könyvtárhasználatot saját szaktárgyuk oktatásába.

Tekintsük át a felhasználóképzés helyzetét a pedagógusképző intézetekben a számok tükrében.

A megkeresésemre 16 képzőhely válaszolt, 5 helyen folyik szervezett keretek között használóképzés, 5 helyen egyáltalán nem, 6 intézményben a könyvtári beiratkozáskor egyébként is szükséges könyvtárismertetést végeznek. Egyes tanszékek és a könyvtár esetleg önszorgalmukból vállalják fel időnként a képzést, illetve könyvtárismertető kiad-

vány szolgálja a hallgatók felvilágosítását. Gyakorlatilag az egyéb kategóriában sem beszélhetünk tényleges felhasználóképzésről.

Objektív mutatók segítségével próbálok magyarázatot találni arra a tényre, hogy a pedagógusképzést folytató intézményeknek miért csak a 31%-a végzi szervezett keretek között a felhasználóképzést. 37%-ukban létezik csiráiban a képzés, így összességében az intézmények 68%-ában törekednek a könyvtárhasználók oktatására.

	Átlagos állomány nagyság	Határértékek
Igen	103 616	52 279-146 596
Nem	121 162	3200-289 900
Egyéb	137 283	42 049-265 000

az Egyéb, a KLTE négymilliós állománya nélkül

Az állomány nagyságot elemezve megállapíthatjuk, jelentős eltérés a felhasználóképzést végző és nem végző intézmények között csak a szélső értékekben figyelhető meg. A képzést nem végzők között 3200 egységes könyvtárat is találunk, ahol természetesen nincs feltétlenül létjogosultsága a felhasználóképzésnek. A képzést végzők esetén a legkisebb állományú könyvtár is 52 279 egységgel bír. A legnagyobb állományú könyvtárakban, ahol a legkisebb állomány is 55 000 egységből áll, a felhasználóképzés esetleges, informális megvalósulásaival találkozhatunk, ezek alkotják az egyéb kategóriát. Ebben a csoportban az átlag és a felső szélsőérték megállapításánál nem vettem figyelembe a KLTE könyvtárának 4 milliós állományát, mivel az így kapott értékek torzítanák az eredményt.

	Hallgatók száma	Létszámátlag	Határértékek
Igen	12 543	2508	919-6411
Nem	11 645	2911	1569-4300
Egyéb	11 637	2909	1708-4908

	<i>Beiratkozott olvasók</i>	<i>Átlagos olvasószám</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	7369	1842	1061-3108
Nem	13 466	3366	755-7129
Egyéb	22 843	3805	1695-6500

	<i>Integrált könyvtári rendszer</i>	<i>Egyes munkafolyamatok gépesítettek</i>	<i>Nincs gépesítés</i>
Igen	2	2	0
Nem	3	0	1
Egyéb	5	1	0

A hallgatók számából a felhasználóképzés meglétére vagy hiányára vonatkozó megállapításokat nem lehet levonni, mivel mindhárom csoportban, a felhasználóképzést folytató, nem folytató és az egyéb kategóriában is nagy eltérés figyelhető meg a felső és az alsó határértékek között. A felhasználóképzést végzők között megtaláljuk a 919 és a 6411 hallgatóval működő intézményeket is.

A beiratkozott olvasók számát tekintve is az előbbieket állapíthatjuk meg. Itt jelentős eltérés csak az egyéb kategóriában fordul elő, ahol a legkevesebb olvasói létszám is 1700 körül mozog.

Az automatizáltság fokának mutatóként történő felvételét az indokolja, hogy a felsőoktatási intézmények könyvtárainak gépesítése az utóbbi években lezajlott vagy folyamatban van. Az új technika alkalmazása az információtárolásban, -feldolgozásban és -visszakeresésben (OPAC, online katalógusok, elektronikus kiadványok, stb.) a felhasználókat is újabb feladatok elé állította. Felmerül a kérdés, hogy a könyvtárak mennyire partnerei a felhasználóknak az automatizált könyvtári környezetben szükséges jártasságok megszerzéséhez. A megkérdezett pedagógusképző intézmények közül 14 válaszolt az automatizáltság fokára vonatkozó kérdésekre. Integrált könyvtári rendszerrel rendelkező könyvtárak esetén ugyan eggyel kevesebb a felhasználóképzést folytatók száma a képzést nem végzőkhöz viszonyítva, de összességében ma-

gasabb fokú gépesítés jellemzi az előbbi csoportot. A legmagasabb fokú automatizáltsággal az egyéb kategóriába sorolt intézmények könyvtáraiban találkozzunk. Valószínűsíthető, hogy azok a könyvtárak, amelyek már túljutottak a gépesítés kezdeti nehézségein, állományuk géprevitele, feltárása megtörtént, érzékelvén a felhasználóképzés fontosságát fel is vállal-

ják. Ennek szintje, mértéke eltérő, de az egyéb kategória nagy aránya igazolja, hogy tapasztalják szükségességét és lehetőségeikhez mérten tesznek is megvalósulásáért.

A következőkben tekintsük át, hogy a pedagógusképző intézményekben kik, milyen időkeretben és tartalommal végzik a használóképzést. A szervezett keretek között felhasználóképzést folytató 5 intézmény közül 1-ben látja el ezt a feladatot a központi könyvtár, 2-ben a központi könyvtár a könyvtár tanszékkel, illetve a magyar tanszékkel együttműködve, a fennmaradó 2-ben pedig a közművelődési és a magyar tanszék önállóan. A képzés mindenhol az I. évfolyamon történik és több helyen a III., V., VI., félévben is van egy kurzus. Az I. évfolyamon tipikusan dokumentumtipológiával, a formai és tartalmi feltárás eszközeivel, a katalógusokkal és használatukkal foglalkoznak. A válaszolók közül egy intézményben oktatják a számítógépes könyvtári rendszerek használatát, bár gépesítés máshol is van. A felsőbb évfolyamokon a szakdolgozatírást elősegítő kutatásmethodikai kérdésekkel foglalkoznak. Két intézmény tematikájában van jelen a NAT követelményrendszerének ismertetése, oktatása a könyv-és könyvtárhasználat területén. Mindkét intézmény tanítóképző főiskola, ahol hagyományai vannak a könyvtári, könyvtárpedagógiai ismeretek oktatásának.

A felhasználóképzés időkerete a 8-30 óra / félév között ingadozik. (Kevesebb óraszám esetén az egyéb kategóriába soroltam az intézményt.) Csak azokban az intézményekben kötelező a kurzus hallgatása, ahol valamelyik tanszék önállóan vagy a központi könyvtárral közösen részt vesz a képzésben. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy kötelezően felveendő kurzust csak oktatási intézmény hirdethet meg.

A hallgatók munkáját segítő 5 helyen munkafüzetet, saját készítésű segédletet, illetve jegyzeteket használnak a felhasználóképzés színvonalának emelése érdekében. A kötelező kurzusként hallgatott felhasználóképzés stúdiumot mind a 4 helyen gyakorlati jegy megszerzésével kell a hallgatóknak teljesíteniük.

Úgy gondolom, hogy a fentiek ismeretében nem túlzás azt állítani, hogy számos pedagógusképző főiskolán és egyetemen van még pótolni való a felhasználóképzés területén a Nemzeti Alaptanterv életbe lépéséig, természetesen az adott intézmény személyi, tárgyi és anyagi lehetőségeihez mérten.

Szakirányú képzést folytató főiskolák és egyetemek

(A megnevezés önkényes, ebbe a csoportba soroltam azokat a felsőoktatási intézményeket, ahol nem pedagógusképzés és nem művészeti képzés folyik.)

A felmérés legrepresentatívabb mintáját a szakirányú egyetemek és főiskolák szolgáltatták, 25 képzőhely küldte el válaszáat. Az intézmények 44%-ában folyik szervezeten felhasználóképzés, 28%-ukban pedig kezdeményezésekkel találkozhatunk, tehát összességében az intézmények 72%-ában foglalkoznak valamilyen szinten a könyvtárhasználók oktatásával. Mivel magyarázható ez a magas érték (elsősorban a tényleges képzést folytató 44%) kü-

lönösen akkor, ha figyelembe vesszük a pedagógusképző intézményeknél tapasztalt értékeket?

Nyilvánvaló, hogy egy pedagógusképző intézmény könyvtárának ki kell elégítenie az ott oktatott valamennyi szakterület szakirodalmi igényét, és ezt kiegészítendő még pedagógiai szakkönyvtárként is működni kell. A szakirányú képzést folytató intézmények könyvtárainak viszont csak egy vagy néhány szakterület információs szükségleteit kell lefednie. Természetesen a fentiekből nem az következik, hogy a szakirányú felsőoktatási intézményekben egyszerűbb a felhasználóképzés megszervezése, de mindenképpen egyértelműbb, elsősorban a tartalmi vonatkozások tekintetében.

	<i>Átlagos állomány nagyság</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	154 404	5092-500 000
Nem	61 879	18 000-245 727
Egyéb	59 059	10 970-190 000

Az átlagos állomány nagyság mutatóit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a felhasználóképzést folytató egyetemek és főiskolák könyvtárjai lényegesen nagyobb állománnyal rendelkeznek, mint a képzést nem vagy csak nyomaiban folytatók. Kivételként meg kell jegyezni, hogy a legkisebb szélső értékkel is ebben a körben találkozhatunk, de ez az adatszolgáltató könyvtár nem intézményi központi könyvtárként működik.

A hallgatói létszám tekintetében is az az eredmény adódott, hogy a felhasználóképzést szervezett keretek között folytató intézményekben a hallgatói lét-

	<i>Hallgatók száma</i>	<i>Létszámtálag</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	24 323	2432	350-5526
Nem	7699	1283	425-2438
Egyéb	9959	1422	481-2462

	<i>Beiratkozott olvasók száma</i>	<i>Átlagos olvasószám</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	43 747	3977	500-15 000
Nem	8123	812	450-2300
Egyéb	5075	845	250-1500

	<i>Integrált kvt.-i rendszer</i>	<i>Egyes munkák gépesítettek</i>	<i>Nincs gépesítés</i>
Igen	9	2	0
Nem	1	3	3
Egyéb	2	3	2

szám magasan fölülte áll a képzést nem vagy csak részben végző intézmények létszámának.

Ugyanez állapítható meg a beiratkozott olvasók számának elemzésekor is, sőt itt a pozitív irányú eltérés a képzést végző intézmények esetében még kifejezettebb, mint az állomány nagysága és a hallgatók létszáma esetében volt.

A 11 igennel válaszoló szakirányú képzést folytató egyetem és főiskola mindegyikének könyvtárában már megvalósult a könyvtáratomatizálás valamilyen szinten. 9 helyen integrált könyvtári rendszer működik, 2 helyen pedig bizonyos munkafolyamatok gépesítése történt meg. A legalacsonyabb fokú automatizáltsággal a felhasználóképzést nem végző intézmények könyvtáraiban találkozhatunk.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a szakirányú felsőfokú képzést végző intézmények közül a magas hallgatói létszámú, viszonylag nagy könyvtári állománnyal és olvasói létszámmal, automatizált könyvtárral rendelkező intézményekben fordítanak elsősorban gondot a könyvtárhasználók képzésére.

Ezt a feladatot valamennyi igennel válaszoló intézményben a központi könyvtár végzi. Az oktatás időkerete változó, a néhány órától egészen a 45 óráig is terjed, így átlagosan 17 órát fordítanak

erre a tevékenységre félévente. Tipikusan (7 képzőhelyen) az első félévben kerül sor a könyvtári ismeretek oktatására, de megtalálhatjuk a kurzust gyakorlatilag valamennyi évfolyamon. Két képzőhelyen két féléves időtartamú. Három helyen a kurzus valamennyi hallgató számára, öt helyen csak bizonyos szakirányt végzők (nyomdaipari mérnök, diplomás ápoló, vállalkozó-menedzser, vegyész tanár) számára kötelezően felveendő. Három helyen fakultatív tárgyként szerepel a tantervi követelmények között.

A képzés tartalmi vonatkozásait tekintve a hagyományos ismeretek – dokumentumtipológia, hagyományos katalógusok – mellett valószínűleg a nagyfokú gépesítettség miatt ebben az intézménytípusban már 5 helyen szerepel a tematikákban a számítógépes katalógusok használatának oktatása. Valamennyi könyvtárban nagy gondot fordítanak az adott szakterület hagyományos és elektronikus információforrásainak bemutatására, keresési stratégiák elsajátíttatására. A pedagógusképző intézmények gyakorlatához viszonyítva itt sokkal kisebb arányban szerepelnek a tematikákban a kutatómetodikai kérdések.

A felhasználóképzés kurzus tipikus számonkérési formája az aláírás és a gyakorlati jegy. Egy intézményben zárul kollokviummal a félév, ebben esetben kötelező tárgyként hallgatják.

A képzést 5 helyen munkatankönyv, saját készítésű segédlet és főiskolai jegyzet segíti. 4 könyvtárban a könyvtárhasználati útmutató és irodalomjegyzék áll a hallgatók rendelkezésére.

Művészeti főiskolák és egyetemek

Ennek a felsőfokú intézménytípusnak az elemzését 6 válaszból álló minta alapján végeztem. A minta reprezentatívnak és teljesnek tekinthető, mivel az általam forrásként használt felvételi tájékoztatóban

összesen 10 ilyen jellegű képzőhely szerepelt. A nyilatkozók közül egyetlen egy helyen folytatnak felhasználóképzést. Ennek magyarázatát a korábbiakkal ellentétben nem találhatjuk meg az objektív mutatók (állomány nagyság, hallgatók száma, beiratkozott olvasók száma, automatizáltság foka) segítségével.

	<i>Átlagos állomány nagyság</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	19 850	19 850
Nem	16 639	3349-51 598

A fenti mutatók értékeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a felhasználóképzést folytató intézmény könyvtára állományának nagysága átlagosnak tekinthető.

A beiratkozott olvasók száma lényegesen kisebb a másik öt, képzést nem folytató intézmény átlagából adódó értéknél, viszont a hallgatók száma magasán meghaladja azt. A művészeti gyűjtemények, könyvtári állományok specialitásából fakad, hogy a beiratkozott olvasói létszám kb. 3,5 szerese a hallgatói létszámnak. Ez a másik két intézménytípus-

	<i>Hallgatószám</i>	<i>Létszámátlag</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	440	440	440
Nem	1380	276	143-516

	<i>Beiratkozott olvasók</i>	<i>Átlagos olvasószám</i>	<i>Határértékek</i>
Igen	390	390	390
Nem	4894	1223	206-3800

nál nem volt tapasztalható. Ebben a közegeben a felhasználóképzésnek túl kell lépnie a kizárólag hallgatók számára szervezett kurzusok keretein. A felhasználóképzést végző intézmény könyvtárában

nincs gépesítés, de ez ebben a körben egyébként sem jellemző. A válaszadók közül mindössze két helyen automatizált a könyvtár.

A felhasználóképzés létét azzal magyarázhatjuk ebben az egy felsőfokú művészeti intézményben, hogy az itt folyó képzés tíz évfolyamos, így felöleli az általános és középiskolás korosztályt is. Ezeknek a tanulóknak a számára pedig tantervi előírás, illetve a NAT szellemében már most szerencsés a könyvtárhasználati ismeretek oktatása.

A művészeti egyetemek és főiskolák a képzés jellegeből adódóan nem támaszkodnak olyan nagy mértékben a szakirodalmi forrásokra, mint a pedagógusképző intézmények és a szakirányú képzést folytató egyetemek és főiskolák. Könyvtári állományaik mérete, a gépesítettség foka jelentősen alatta marad a másik két intézménytípusénak. Az állomány összetétele is különbözik a megszokottól, itt a könyvek és időszaki kiadványok számát általában (a vizsgált 6-ból 4 esetben) jelentősen meghaladja a nem hagyományos dokumentumok száma. Ezek főként kották, hanglemezek, hang-és videokazetták, CD lemezek.

Összegzés

Nehéz általános következtetéseket levonni a felhasználóképzés magyarországi helyzetére vonatkozóan a felmérés eredményeként kirajzolódó kép alapján. Néhány megállapítással próbálom a jelenlegi helyzetet és a várható tendenciát felvázolni.

- ☒ A megkeresésemre nem válaszoló felsőoktatási intézmények valószínűleg a használóképzést nem végzők körét bővítették volna.
- ☒ A felhasználóképzést folytató, illetve megvalósítására már lépéseket tevő intézmények könyvtárai nagy állománnyal, magas olvasói létszámmal rendelkeznek.

- ☉ A könyvtári automatizáltság fokának emelkedésével nő a valószínűsége annak, hogy az intézményben megvalósul a felhasználóképzés.
- ☉ A NAT bevezetésével a pedagógusképző intézményekben is a felhasználóképzés megerősödése prognosztizálható.
- ☉ A szakirányú képzést folytató intézményekben az új információhordozók térnyerésével várhatóan egyre több szakon válhat kötelező tárggyá a felhasználóképzés.

MEGNYÍLT A BRITISH LIBRARY KINCSEINEK ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA 1998 áprilisában, a könyvtár új épületében. Olyan dokumentumokat láthat itt a közönség, mint a 4. századi biblia, a Codex Sinaiticus, hindu, buddhista és iszlám szent könyvek, a Magna Charta, a Gutenberg-biblia, Leonardo vázlatkönyve, Columbus és Cook útinaplója, Händel, Mozart és a Beatles kottái.

(*BL News*, 1998. ápr.)

A HOLLAND ÁLLOMÁNYVÉDELMI PROGRAM, a Metamorfoze, 1997-ben indult. Célja: 20 év alatt biztosítani az 1840-1950 között keletkezett holland dokumentumok – kb. 600 000 könyv, 300 000 kötet folyóirat, 5000 hírlapcím, 2 millió kézirat és levél – fennmaradását. – A munka három fő területe: 1. Irodalmi gyűjtemények (egy-egy holland szerző kiadott műveinek és kéziratainak, valamint a rá vonatkozó műveknek a gyűjteménye); ezek 20%-át 2000-ig fel akarják dolgozni. 2. A holland könyvtermés; az 1870-1899 között megjelent 60 000 kötettel kezdik, mert akkor volt legrosszabb a papír; minden műnek mindegyik kiadásából csak 1-1 példányt helyeznek biztonságba. 3. Hírlapok: mindegyik címből a lehető legteljesebb sort szedik össze a különböző könyvtárakból. – A munka első szakaszában a megőrzés módja a mikrofilmzés (és az eredeti dokumentum optimális tárolása, kivonása a használatból); a kiváló minőségű, legalább 200 évig használható mikrofilm a későbbi digitalizálásra is alkalmas; a digitális információhordozók tartós tárolása jelenleg még nincs megoldva.

(*Preservation and Access Int. Newsletter*, 1998. jún.)